

УДК 23/28

**КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ  
УКРАЇНСЬКОЇ ЄВАНГЕЛЬСЬКО-РЕФОРМОВАНОЇ ЦЕРКВИ  
У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1925–1939)**

**Роман Соловій**

*Львівський національний університет імені Івана Франка  
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-41-47*

Питання історичного внеску українських церков у скарбницю здобутків національної культури перебуває в полі уваги сучасних дослідників. Наукові дослідження спрямовані здебільшого на роль православ'я і греко-католицизму у становленні та розвитку релігійної і національної свідомості, мови та культури українського народу. Водночас малодослідженою є проблема етнокультурного потенціалу українського протестантизму, зокрема, кальвінізму. У добу першого національного відродження ця конфесія суттєво вплинула на розвиток освіти, науки, видавничої та перекладацької справи, літературного процесу, виявила цим свою здатність адаптації до української культури і національних традицій. Після відновлення у 20–30 роках ХХ ст. діяльності кальвіністських громад на релігійному атласі Західної України, конфесія знову активно долучилася до культурного поступу українського населення регіону.

Характер ставлення Української євангельсько-реформованої церкви (УЕРЦ) до проблем культури, науки та освіти був, певною мірою, зумовлений впливом ідейно-світоглядних засад кальвінізму. Дослідники історії реформатства у європейських країнах, звертаючи головну увагу на доктрину предестинації, зазначають, що теологічні принципи конфесії стимулювали розвиток наукових досліджень. Зокрема, А.Кайпер стверджував, що віра кальвіністів в існування всіх речей у світі за законами порядку, єдності і стабільності плекала любов до науки. Завдяки глибокому переконанню про органічний взаємозв'язок універсуму наука змогла вийти за межі емпіричних досліджень і піднятися до рівня теоретичних принципів і законів. У кожного практикуючого протестанта конфесійною специфікою закладено певний освітній мінімум мінімум. Це пов'язано, насамперед, з тим, що протестантизм підніс читання Біблії у ранг обов'язкового релігійного припису і створив культ, в основі якого лежить коментування пастором текстів Писання. Для забезпечення Біблії статусу всенародної книги потрібно було її перекласти національними мовами та забезпечити хоча б початковий рівень освіти.

Зазначимо, що протестантизм відіграв важливу роль у формуванні національного характеру культурного життя західноєвропейських народів у період нового часу. Реформація зруйнувала панування католицької церкви, яка завдяки наднаціональній латинській мові об'єднувала європейську культурну еліту, послаблювала її "горизонтальні" зв'язки у рамках націй. На противагу універсальній католицькій церкві протестантизм створював національні церковні організації, у яких духовенство переоувало під демократичним контролем мирян. Поширюючи Біблію і релігійну літературу національними мовами, конфесія підіймала престиж цих мов, закладаючи базу для розвитку національних культур.

Аналіз культурно-просвітницької практики Української євангельсько-реформованої церкви на теренах Західної України дав змогу виявити її головні напрями. До них належить діяльність у науково-освітній та літературно-видавничій галузях, а також на ниві співпраці українських кальвіністів із національними культурно-освітніми товариствами.

Науково-освітню програму УЄРЦ в Україні впроваджував шкільний відділ, заснований у структурі церкви. Ця програма, зокрема, передбачала створення власної системи освіти, яка б забезпечувала для вірних проходження усіх її рівнів – від початкової до вищої. У формування кальвіністської концепції початкової і середньої освіти помітний внесок зробив знаний галицький педагог Антін Крушельницький. Його лозунг: "Засновуймо свої рідні, приватні школи" вплинув на усвідомлення євангельсько-реформованою церквою потреби заснування мережі шкіл, незалежних від держави. Визначальна риса їхньої діяльності – функціонування у навчальних закладах дитячих господарств, у яких учні могли пристосуватися до практичних потреб життя, навчитися основ господарювання, отримати інформацію про передові західні методи економічної діяльності.

Шкільний відділ УЄРЦ засновував у кальвіністських громадах недільні школи початкового рівня. У налагодження діяльності цих навчальних закладів значний внесок зробили дияконка М.Бучак, місіонерка О.Боровська та дружина пастора В.Федіва – Н.Федів, а також редактори часопису "Віра і Наука" В.Червінський і М.Костів. Завдяки їхнім зусиллям у середині 30-х років на теренах Західної України функціонувало понад 20 недільних шкіл, у яких навчалось 360 учнів [1, с.473]. Для забезпечення шкіл навчально-методичним матеріалом видавали часописи "Недільна шкілька" і "Приятель дітей". У рамках часопису "Віра і Наука" діяв спеціальний "Відділ релігійного виховання". Після набуття євангельськими громадами та їхніми керівниками легальних юридичних підстав для ведення церковної діяльності пастори УЄРЦ отримали право навчати релігії дітей кальвіністів у мережі народних шкіл. У 1936 р. проводилось навчання у Молодятині, Підгайчиках, Перемилові, Степані і Тучині.

У галузі середньої освіти кальвіністське шкільництво було у Євангельській гімназії (Львів) та Українській євангельській школі імені М.Грушевського (Коломия), заснованій у 1936 р. заходами голландського шкільного комітету на чолі з пастором Дрессельгойсом. Директором коломийської євангельської школи був працівник "Рідної школи" Карло Новак, а розвиток навчального закладу та опіку над учнями забезпечував шкільний комітет на чолі з М.Костівим.

З метою реалізації програми щодо створення цілісної системи освіти керівництво УЄРЦ готувалось відкрити у вересні 1939 р. Євангельський народний університет для української молоді у Львові. Однак початок другої світової війни та радянська окупація перешкодили виконанню цього цікавого проекту. Аналіз навчальної програми університету, вміщеної у "Вірі і Науці", засвідчує її високий фаховий рівень та використання авторами передових досягнень педагогічної науки. Університет повинен був розміщуватись у приватному будинку із садом та городом. Навчатись у ньому могла б молодь кальвіністського та інших християнських віровизнань. Для забезпечення оптимізації навчального процесу планувалось поділити студентів на невеликі групи. Навчальний план для дівчат передбачав спеціальні курси з жіночого руху, домашнього господарства, гігієни та естетики, виховання дітей. Введення у навчальну програму цих предметів було зумовлене розумінням церквою важливого значення родини у житті нації.

Навчальна програма університету мала три курси: релігійний, українознавчий та загальнонауковий. У релігійний курс входили біблійна та церковна історія, історія протестантських конфесій в Україні, питання соціально-релігійного спрямування. Українознавчий курс висвітлював історію України та української літератури. Окрема тема була присвячена проблемі української землі, її кордонів, природних багатств, населення. Виклади з економічної та політичної географії світу, історії всесвітньої культури, філософії, будови Всесвіту, заняття з анатомії та естетики становили загальнонауковий курс програми. Крім навчальних занять, студенти повинні були брати активну участь у громадському житті. Тому в статуті особливу увагу звернуто на "організаційне й товариське життя". Випускники університету могли б працювати не лише на ниві культової діяльності, а й у суспільно-громадській сфері.

До 1939 р. для викладання в університеті був підготовлений викладацький склад переважно з молодих теологів, які здобули ґрунтовну богословську освіту у престижних європейських навчальних закладах. Для цього керівництво церкви щороку скеровувало юнаків та дівчат на навчання у Польщу, Швейцарію, Голландію, Францію, Шотландію, Німеччину. Отже, хоча Євангельському народному університету не вдалося розпочати свою діяльність, однак ознайомлення з його програмою та наявність висококваліфікованого викладацького складу свідчить про те, що він міг би

стати авторитетним науково-освітнім та пропагандистським центром українських кальвіністів.

Значну увагу церква звертала на релігійне навчання своїх прихильників. Шкільний відділ організував мережу недільних шкіл; періодично влаштовував підготовчі курси для проповідників, учителів недільних шкіл, керівників хорів; пастори навчали релігії у народних школах. Система освіти УЄРЦ, як і сама церква, перебувала у стадії організації; тривав активний пошук шляхів пристосування до специфічних етноконфесійних та суспільно-політичних умов Західної України. Цей процес був штучно перерваний подіями другої світової війни та радянської окупації регіону, що і зумовило незавершеність розробки форм соціокультурної адаптації Української євангельсько-реформованої церкви. Потрібно зазначити, що тривалий час (1925–1933) УЄРЦ перебувала у складі інонаціональних структур, що теж перешкоджало розгортанню її освітньої діяльності. Аналіз кальвіністської системи освіти засвідчує її професійний рівень, прагнення відповідати вимогам часу, забезпечити своїх прихильників потрібними знаннями для майбутньої фахової та громадської діяльності.

Важливим напрямом культурно-просвітницької діяльності Української євангельсько-реформованої церкви стала підтримка нею західноукраїнських організацій, які працювали на ниві освіти, дбали про піднесення духовної культури і національної самосвідомості населення Західної України. Провідні кола кальвіністського руху високо оцінювали національно-просвітницьку діяльність “Просвіти”. Про це, зокрема, свідчить і участь кальвіністів у святкуванні шістдесятирічного ювілею товариства у 1928 р. Часопис УЄРЦ “Віра і Наука” зазначав, що в тих населених пунктах, де нема осередків “Просвіти”, “українські євангелики мають обов’язок організувати такі товариства та приєднати до них всіх бажаючих до культурної праці людей” [2, с.4]. Кальвіністи брали безпосередню участь у роботі організації: пастори і рядові члени читали лекції релігійного та етичного спрямування; виступали з виставами та концертами; виділяли кошти для підтримки заходів товариства.

Головні засади співпраці УЄРЦ з національними культурно-просвітницькими інституціями з’ясовані у статті Т.Довгалюка “Культурно-освітня праця українських євангеликів”. Автор, який сам тривалий час поєднував релігійну діяльність із працею у “Просвіті”, наголошував на тому, що “українські євангелики творять чи мусили б творити свідомий, поступовий елемент на культурно-освітнім полі” [3, с.8.], закликав членів церкви і проповідників до боротьби з неписьменністю серед західноукраїнського населення. Пастор зазначав, що всі кальвіністи повинні належати до “Просвіти” й енергійно працювати у місцевих осередках товариства.

Зазначимо, що у культурно-просвітницькій діяльності кальвіністи сповідували вторинність конфесійних принципів порівняно з національними. Т.Довгалюк стверджував: “працюючи по читальнях і других народних товариствах ми є, насамперед, українцями, а потім євангеліками” [4, с.5]. На підставі того, що українізація церковного життя та формування духовної єдності народу є важливим чинником його національного відродження, резолюції з’їзду Пресвітерії УЄРЦ, який відбувся у Коломиї 1937 р., декларували готовність церкви співпрацювати з усіма суспільними силами, які змагаються за єдність української нації. З цією метою з’їзд закликав пасторів та рядових членів церкви до активної праці в українських культурно-освітніх та економічних установах.

Українська євангельсько-реформована церква підтримувала заходи антиалкогольного товариства “Відродження”, пропагувала здоровий спосіб життя як обов’язковий для християн. У громадах церкви експонували виставки книги та преси антиалкогольного спрямування, проводили чимало різноманітних заходів з метою з’ясування шкідливості вживання алкоголю і тютюну, негативних соціальних наслідків цих явищ. У боротьбі за здоровий спосіб життя вірних особливо відзначились періодичні видання УЄРЦ, які регулярно вміщували на своїх сторінках заклики “Відродження”, науково-популярні та релігійно-етичні статті на антиалкогольну тематику.

Співпраця кальвіністів з провідною освітянською організацією “Рідна школа” виявлялась у послідовній підтримці товариства на шляху впровадження української мови в освітньо-виховний процес, збереження мережі українських шкіл у Галичині та її розширення в інших західноукраїнських регіонах. Євангельсько-реформовані громади перечислювали кошти на проведення свят рідної мови, відзначення пам’ятних історичних дат, видання україномовних книг для народних бібліотек.

Дослідження ідейних засад світогляду провідних діячів кальвіністського руху виявляє головні принципи їхньої позарелігійної практики. Насамперед, це виразна національна зорієнтованість, превалювання у світогляді національних пріоритетів над конфесійними та відкритість до міжцерковного діалогу. Ці чинники значною мірою виявились у підтримці УЄРЦ культурно-просвітницьких установ Західної України. Заради духовної єдності народу, піднесення його освітнього рівня та національної свідомості церква погоджувалась співпрацювати в них з усіма суспільними і релігійними силами регіону. Ця тенденція, зокрема, була продемонстрована у 1933 р., коли делегація євангельсько-реформованої церкви взяла участь в урочистому відкритті пам’ятника І.Франку у Львові. У той час, коли пізньопротестантські течії Західної України стояли осторонь суспільно-політичного та культурного життя, керівники кальвіністських громад закликали своїх прихильників брати

активну участь у громадському житті, розцінюючи це, за кальвіністською традицією, як форму служіння Богу.

Важливою ланкою культурно-просвітницької діяльності євангельсько-реформованої церкви було видання різножанрової і багатотематичної друкованої продукції. Увага кальвіністських діячів Західної України до видавничої діяльності була зумовлена впливом українських реформатських осередків США та Канади, а також гострою потребою новоутворених громад у богословській та освітній літературі.

Головний видавничий центр кальвіністів функціонував у Коломиї, яка у міжвоєнний період була одним з найбільших культурних осередків Галичини, а за рівнем суспільного розвитку, політичної активності та інтенсивності культурного життя посідала друге місце після Львова. У місті виходило багато періодичних видань газетно-журнального типу, календарів, додатків та альманахів, працювали численні друкарні та видавництва. Зокрема, у 1920–30-х роках у Коломиї функціонувало 15 українських видавництв, одне з провідних місць серед них посідало видавництво “Віра і Наука”, засноване В.Федівим 1925 р. Літературно-видавничу діяльність УЄРЦ координував літературний відділ, який мав дві редакції – у Львові і Коломиї. У налагодження видавничої практики УЄРЦ певний внесок зробив один з видавців “Української Енциклопедії” редактор часопису “Віра і Наука” В.Микитчук. Головними жанрами літературного доробку кальвіністів були символи віри, теологічні твори, полеміко-публіцистичні праці, історико-релігійні дослідження та белетристика.

Періодизація видавничої діяльності УЄРЦ пов’язана з головними етапами розвитку церкви. Перший етап – 1925–27 рр. – час зародження кальвіністських громад та нестачі власних кваліфікованих кадрів, що зумовило використання творів іноземних авторів; 1927–31 рр. – період розколу в українському реформатському середовищі та часткового занепаду видавничої діяльності. Справжнє розгортання книгодрукування розпочалося у 1932–1933 рр. – у час усамотійнення Союзу українських євангельсько-реформованих громад. Найбільша активність припадає на 1935–1936 рр., зокрема, у звіті УЄРЦ за 1936 р. зафіксовано, що сума витрат літературного фонду за цей рік становила 1.812 злотих, загальний наклад виданих книг – 20 тис. примірників [1, с.462].

Богословсько-релігійна література церкви представлена, передусім, перекладними виданнями. Серед них треба назвати переклад скороченого варіанта фундаментального твору Ж.Кальвіна “Настанова у християнській вірі”, зроблений пастором Ю.Шульгою 1939 р. Керівництво церкви подбало про переклад українською мовою “Гейдельберзького катехизису” та “Малого катехизису”, окрім цього, пастор Володимир Федів написав і видав у 1927 р. “Малий катехизм для українських євангельських дітей”.

Історико-релігійні видання українських кальвіністів – це, здебільшого, праці пастора Зенона Бичинського, які, порівняно з іншими виданнями УЄРЦ, вирізняються науковим підходом і професійним рівнем. Передусім, варто згадати історико-біографічне дослідження, присвячене постаті чеського релігійного діяча Яна Гуса “Іван Гус” [5], видане у Львові 1932 р. у друкарні Наукового товариства імені Т.Шевченка. Цьому ж автору належить ґрунтовне дослідження головних етапів історичного розвитку протестантизму та з’ясування доктринальної специфіки конфесії у праці “Історія і суть протестантизму” [6]. Одним з найбільших досягнень українських кальвіністів на ниві книгодрукування було видання 1925 р. за кошти Українського євангельського об’єднання праці М.С.Грушевського “З історії релігійної думки на Україні” [7].

Значну частину літературного доробку українських кальвіністів становлять публіцистично-полемічні праці, написані західноукраїнськими авторами. Переважно, це брошури, у яких, на підставі аналізу тогочасного стану української нації критично оцінено історико-культурну та цивілізаційну роль греко-католицької і православної церков. Полемічний характер трактування національно-культурного внеску греко-католицизму яскраво помітний у брошурі О.Нижанківського “Кілька уваг про Євангельську Церкву” [8], виданій у Львові 1925 р.

Розгортання у 1932–1933 рр. місіонерської акції УЄРЦ на північно-західних теренах України призвело до ідейного конфлікту кальвіністів із керівництвом Автокефальної православної церкви в Польщі, який відобразився у літературній полеміці. Зі сторони Української євангельсько-реформованої церкви у полеміку вступили Л.Крисюк – “Правда про сучасний український Євангельсько-Реформований Рух” [9] та Т.Кириленко – “Правдиве обличчя православія (факти з преси та життя)” [10]. Автори цих творів акцентували увагу на русофільській та полонофільській тенденціях у середовищі православного духовенства, які, на їхню думку, перетворювали православну церкву у засіб денационалізації українців. Більшість полемічних праць УЄРЦ вийшли у рамках видавничої серії “Бібліотека “Віри і Науки”.

Окремою групою кальвіністської друкованої продукції були євангелізаційні брошури пропагандистського характеру. Їхні автори (П.Боднар, Р.Робертс, А.Тейлор) уникали гострих полемічних тонів, звертаючи головну увагу на розкриття доктрин конфесії. Ці праці побачили світ у рамках “Бібліотеки релігійної літератури “Сіач”, саме вони становили переважну більшість видань УЄРЦ.

Аналіз неперіодичних видань кальвіністського осередку засвідчує таке: незважаючи на те, що церква перебувала у стадії організаційного становлення та мала обмежені видавничі можливості, її видання посідали помітне місце у літературних процесах Західної України. Дослідники української видавничої справи у Західній Україні особливо відзначають

досягнення Української євангельсько-реформованої церкви у галузі періодики [11. с. 26.]. За умов відсутності власних науково-освітніх центрів “Віра і Наука”, “Українська Реформація” та “Сіяч” частково компенсували потребу церкви в осмисленні свого місця у релігійно-церковному та національно-культурному житті західноукраїнського суспільства, формуванні власного морально-етичного вчення, популяризації ідей кальвінізму.

Положення освітньої програми церкви, зміст літературного процесу, форми і характер участі кальвіністів у роботі організацій “Просвіта”, “Рідна школа”, “Відродження”, “Товариство опіки над інвалідами” виявляють національну зорієнтованість культурно-просвітницької діяльності УЄРЦ. Превалювання у свідомості та практиці членів церкви національних пріоритетів над конфесійними зумовило їхню відкритість до міжцерковного діалогу. Зазначимо, що кальвіністські діячі оцінювали історичні здобутки українських церков саме під кутом зору їхньої адекватності національним культурно-цивілізаційним інтересам, враховуючи внесок цих конфесій у формування національної свідомості українців та збереження їхньої самоідентичності. Оскільки високий культурно-освітній рівень народу потрактовано у євангельсько-реформованій церкві як важливу передумову національного відродження, то це зумовило активний характер участі конфесії у формуванні системи освіти, розгортання нею літературно-видавничої діяльності, залучення до УЄРЦ діячів української культури.

- 
1. *Домбровський О.* Нарис історії Українського Євангельсько-Реформованого Руху. – Нью-Йорк–Торонто: Вид УЄО в ПА, 1979. – 622 с.
  2. Як ставитись українським євангеликам до культурно-освітньої праці // *Віра і Наука.* – 1928. – № 11–12. – С. 3–5.
  3. *Довгалоук Т.* Культурно-освітня праця українських євангеликів // *Віра і Наука.* – 1934. – № 4. – С. 8–9.
  4. Наше відношення до політики // *Віра і Наука.* – 1935. – № 2. – С. 2–6.
  5. *Бичинський З.* Іван Гус. – Львів: Вид. НТШ, 1932. – 106 с.
  6. *Бичинський З.* Історія і суть протестантизму. – Піттсбург: Вид УЄО, 1911. – 197 с.
  7. *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Вінніпег; Мюнхен; Детройт: Вид. УЄО, 1962. – 160 с.
  8. *Нижанковський О.* Кілька уваг про Євангельську церкву. – Львів: Накл. автора, 1925. – 21 с.
  9. *Крисюк Л.* Правда про сучасний український Євангельсько-реформований рух. – Коломия: Віра і наука, 1936. – 39 с.
  10. *Кириленко Т.* Правдиве обличчя православ'я. – Коломия: Віра і наука, 1937. – 48 с.

11. Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Коломиї (1865–1994 рр.): історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 1996. – 180 с.

**CULTURAL-ENLIGHTENING ACTIVITY OF UKRAINIAN  
EVANGELICAL-REFORMED CHURCH IN WESTERN UKRAINE  
(1925–1939)**

**Roman Soloviy**

*Ivan Franko National University of Lviv  
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-41-47*

Article is devoted to the problem of Ukrainian Calvinism cultural adaptation. Cultural-enlightening practice of evangelical-reformed communities was made in scientific-educational and literary-publishing branches, and also in the sphere of cooperation with national cultural societies. High cultural-enlightening level of the people was considered by Calvinists as the important foreword of national revival. It has caused active character of church participation in formation of educational system, expansion by its literary-publishing activity, attraction to Ukrainian evangelical-reformed church the figures of the Ukrainian culture.

**Key words:** Evangelical-reformed church; cultural-enlightening activity, Ukrainian culture

*Стаття надійшла до редакції 29.11.1999*

*Прийнята до друку 08.06.2000*